

ANADOLU AĞIZLARI (ÇORUM İLİ) VE AZERBAJCAN TÜRKÇESİNDE GEÇEN RENK ADLARI ÜZERİNE

Öğr. Gör. Dr. Sevinç AHUNDOVA¹

ÖZET

Renklerin dünyası sonsuzdur. İnsanların renklere verdikleri adlar ve bunun dışında bu renklere yükledikleri manevi değerler bu değerlerle yüzyıllar boyunca kullanılmış ve günümüze kadar gelebilmiştir. Sadece Türkçe için geçerli olmayan bu durumları birçok toplumda ve inançlarında görebilmekteyiz. Türkçede geçen renk adları zaman içerisinde kullanımdan düşerek arkaik duruma düşmüştür. Bu kelimelerin ağızlarda kullanıldıklarını görmekteyiz. Aynı zamanda eski Türkçe döneminden beri kullanılan renk adlarının bugün de, çağdaş Türk lehçelerinde yaşadıklarını görebilmekteyiz. “Ak” kelimesi üzerinden örnek verecek olursak bu kelimenin Türkçenin neredeyse bütün dönemlerinde “iyilik, masumiyet, beyaz renk” olarak anlam değıştirmeden yaşadığını söyleyebiliriz. Çalışmamızda bu renklerin dünyasına Çorum ağızı ve Azerbaycan Türkçesindeki kullanım şekillerini ele aldık. Anadolu ağızı (Çorum İli) ve çağdaş Azerbaycan Türkçesi arasındaki bu kelime bağlamında bir değerlendirme yapmaya çalıştık. Ortak kullanım ve farklılıklar içeren şekilleri örnekler vererek incelemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Ağızları, Çorum İli Ağızı, Azerbaycan Türkçesi, Renk Adları.

ON THE COLOR NAMES IN ANATOLIAN DIALECTS (ÇORUM PROVINCE) AND AZERBAIJAN TURKISH

ABSTRACT

The world of colors is endless. The names people give to colors and the spiritual values they attribute to these colors have been used with these values for centuries and have survived until today. We can see this situation, which is not valid only for Turkish, in many societies and beliefs. The color names in Turkish fell out of use over time and became archaic. We see that these words are used in dialects. At the same time, we can see that the color names that have been used since the ancient Turkish period live in contemporary Turkish dialects. If we give an example through the word “ak”, we can say that this word lived almost in all periods of Turkish as “goodness, innocence, white color” without changing its meaning. In our study, we discussed the world of these colors in Çorum dialect and their usage in Azerbaijani Turkish. We tried to make an evaluation in the context of this word between Anatolian dialect (Çorum Province) and contemporary Azerbaijani Turkish. We tried to examine the shapes with common usage and differences by giving examples.

Keywords: Anatolian Dialects, Çorum Province Dialect, Azerbaijani Turkish, Color Names.

¹ Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sevincahundova@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9540-1517

GİRİŞ

Ağız çalışmaları ciddi uğraş gerektiren özel bir dil bilim alanıdır. Bu alana ait çalışma sonuçları saha araştırması gerektirdiğinden uzun yıllar yapılan çalışmalar sonrasında ortaya çıkabilmektedir. Bir dilin ağız atlasına bakıldığında yıllarca verilen emeği görmemek mümkün değildir. Ağız çalışmaları çok teferruatlı bir çalışma olduğundan kendi içinde de çeşitli bölümlere ayrılmaktadır.

Ağız çalışmaları ile yazı dili arasındaki fark telaffuz açısından olsa da, bazen ağızlarda geçen kelimelerin yazıda da kendini gösterdiğini görebilmekteyiz. Bu tür yazılar resmi olmayan yazılardır. Yöreden yöreye fark eden bu çeşitlilik aslında Türkçenin zenginliğidir. Türkçenin çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olduğunu ve konuşulduğunu hatırlarsak bu denli zenginliklerin de olabileceği gerçekliğini kabul etmeliyiz. Hem dil, hem sözlü ve yazılı edebiyatta kendini gösteren böyle birçok çeşitlilik Türk kültürünün bir parçasıdır.

Ağızlarda yaşayan kelimeler bugün bir yöreden diğer bir yöreye göre de fark arz etmektedir. Bu bütün diller için geçerli olan bir olgudur. Türkçe için ağızlar arasındaki fark da bunlardan biridir. Doğu ve batı, güney ile kuzey bölgelerindeki ağız farkları adeta zengin bir kaynaktır. Bölgeler arası bu gibi farklılıklar sadece Türkiye’de değil, Türkçenin konuşulduğu bölgelerde de görülmektedir.

Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi dil, kültür bakımından aynı köklere sahip olduğu için doğal olarak benzerlikler arz etmektedir. Bu benzerlikler ses ve şekil açısından çok sıkça karşımıza çıkar.

Bu çalışmada bahsettiğimiz üzere ses ve şekil yönlerinden farklılığın mevcut olduğu bazı kelimeler üzerine durmaya çalıştık. Bu kelimeler renk adları bildiren kelimelerdir. Renk adlarına baktığımız zaman renklerin toplumlarda bir renk adını belirtmesinden ziyade yüklendiği anlamlarla da ön plana çıktıklarını görebiliriz. Özellikle “kara” rengin birçok toplumda uğursuzluk, kötülük, gam, keder anlamlarını üstlendiğini görebilmekteyiz. “Kara gün, toz pembe hayal, alın akı, mosmor olmak” gibi kullanımlar yukarıda söylediğimiz cümleye birer örnektir ve renk adlarının yüklendiği değerleri ifade etmektedir. Bunun gibi örnekler günümüzde deyimlerde veya kalıp sözlerde değil, tarihi metinlerde de karşımıza çıkmakta ve Türk kültürünün sözlü, yazılı edebiyatında da varlığını sürdürmektedir. Bu durum birbirine yakın olan Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi için de söz konusudur. Bugün Anadolu ağızlarında bulunan birçok kelimenin Azerbaycan Türkçesinde edebi yazı dilinde var olduğu ve aktif kullanıldığı bilinmektedir.

Çalışmamızda Çorum ağız ve Azerbaycan Türkçesinde kullanılan ortak renk adlarını incelemeye çalıştık. Bu incelemeyi yaparken Türkçenin ana ses hadiseleri bir daha bu iki Türk lehçesinin ortak özelliklerini ortaya koymuştur. Ayrıca renk adlarının bazı sembolik anlamları da yüklenmesi bu iki Türk lehçesinin adeta birebir benzerliklerini tekrar vurgulamıştır. İncelediğimiz kelimeler arasında ister şekil açısından isterse de kelimenin yüklendiği anlam açısından benzerlikler mevcuttur.

Renk kelime itibarıyla Farsça olup bir nesnenin görsel olarak algılanışını canlandırır. Fakat, bazı durumlarda renkler sadece bir nesnenin rengini bildirmez. Bir durumun, olayın, karakterin de renklerle ifade edildiği görülebilmektedir.

Renk kelimesinin Anadolu ağızlarındaki şekli yer yer kelime başında “i” ünlüsünün türemesiyle “irenk” olarak görülmektedir. Renk kelimesi Azerbaycan Türkçesinde de “reng” şeklinde bulunmaktadır. Fakat, Azerbaycan Türkçesinde “reng” kelimesinin yanı sıra “çalar” kelimesinin kullanıldığını da görebilmekteyiz.

Türk kültürünün sözlü ve yazılı edebiyatında renk motifi geniş bir alanı kapsar. Renk konusu kültürel kimliğin belirlenmesi noktasında fevkalade önemlidir. Maddi olmayan kültürün kimliğin kişiliğindeki önemi, maddi olandan daha öncelikli iken, maddi olmayan kültürün içerisinde de, renkler kimliğin gerçek belirleyicileri olarak o derece önemlidirler. (Kalafat, ? : 111)

Renk adlarının Türk topluluklarındaki şekillerine baktığımızda birçok ortak noktayla karşılaşabilmekteyiz. “Kara, ak, yeşil, sarı, kırmızı, boz” gibi renkler bu topluluklarda ortak veya benzeri isimlerin yanı sıra bu renklere yüklenen sembolik değerlerin genellikle benzerlik göstermesi ile dikkat çekmektedir.

Türk tarihinin en eski devirlerinden başlayarak, çeşitli renklerin sembol anlamlarından başka, manevi ve milli anlamlar da kazandığını görüyoruz. Hatta Türkler Müslüman olduktan sonra da, İslamiyet öncesinde uzun yüzyıllar kendi hayatlarında manevi ve milli motifler olarak rol oynamış olan bazı renklerin, Müslümanlar tarafından da kullanılmış olması sebebiyle, giderek bu renkleri dini motif olarak da algılamaya başlamışlar, bu yüzden; o renklerin İslamiyet öncesinde milli hayatlarında oynadıkları rolü yer yer unutarak, sadece İslami dönemin renkleri gibi algılamışlardır (Genç, 1997: 7).

Görüldüğü gibi renk motifi aslında eski Türkler döneminden günümüze kadar uzanabilmiş ve de toplumda kendine sağlam bir şekilde yer edinebilmiştir. Hatta sadece günlük hayatta değil, dini anlamlarda da yaşantısını sürdürmektedir.

1. Renklerin Dünyası

“**Ak**”. “Ak” renk kelime itibariyle bugün “beyaz” kelimesi ile aynı eş anlamı ifade eder. Sadece kelime itibariyle eş anlamı ifade eden “ak”, “beyaz”dan çok farklı anlamları da yüklenmiştir. “Beyaz”, “ak” kelimesine göre daha sınırlı alana hitap etmektedir. Doğrudan renk ifadesini bildirmektedir. “Ak” ise, ilk söylendiğinde bir renkten çok temelinde derin bir kültürü beraberinde akıllara getirebilmektedir. “Ak” renk adı olarak Türk kültüründe öylesinde derin bir yere sahiptir ki, kelimeyi telaffuz ederken birçok deyiimi de beraberinde bizlere hatırlatır. Ayrıca “ak” kelimesinin kullanıldığı deyimlerde “kara” kelimesinin de kullanımı, adeta bir ikileme kelimeler gibi peş peşe gelişi, en eski tarihi metinlerimizden günümüze kadar yaşamaktadır.

“Ak” rengin Şamanlardan beri bir masumiyet rengi olarak kullanıldığı da bilinmektedir. Günümüzde de, “ak”, bir masumiyeti, saflığı, temizliği, iyiliği, büyüklüğü, olgunluğu temsil etmekte ve bu inanç geleneğinin devamını sağlamaktadır.

Şamanist Türklerin hayır ilahı Ülgen inanişından kaynaklanarak, devletin başında bulunanlarla diğer üst düzey yöneticilerinin hakim rengi ve hakimiyet sembolü, yani sancağı veya bayrağı haline gelmiş olan ak rengin Hunlardan sonraki Türk devletlerinde de oldukça rağbet gördüğü anlaşılmaktadır. Bu yüzden eski Türkçede “ak kemik” (ak süñük = kara süyek) deyiminin de avam, yani halk anlamında ve epeyce yaygın bir şekilde kullanıldığını görüyoruz (Genç, 1997: 9).

Bugün Anadolu ağızlarında kelimenin farklı şekillerde deyişleri ile karşılaşmaktayız. Kelimenin Anadolu’da çok yaygın olan “ağ, ah” şekilleri Çorum ili ağzında da görülmektedir. Bu kullanım şekilleri sadece ağızlarda görülürken, Oğuz grubu Türk lehçelerinden olan Azerbaycan Türkçesinde kelimenin yazı dilinde de “ağ” şeklinde kullandığı bilinmektedir.

“Ak”ın Türkiye Türkçesindeki farklı sembolik anlamları yüklenerek, “beyaz”ın ise daha fazla doğrudan renkle ilişkili alanda kullanımının tam tersi bir durum da Azerbaycan Türkçesinde dikkat çekmektedir. Azerbaycan Türkçesinde “ağ”ın telaffuzu sırasında cümlenin taşıdığı anlama göre, hem doğrudan renk ismini, aynı zamanda sembolik anlamlarla yüklenmiş ise, bu ifadeleri de kendinde barındırmaktadır. Bunun yanı sıra “beyaz”ın, Azerbaycan Türkçesindeki yeri “ağ” kelimesine karşın daha az kullanılışı ile dikkat çeker. Bu durumda Azerbaycan Türkçesinde “ağ” kelimesini hem renk hem de manevi değerleri içeren kelime olarak görebilmekteyiz. Beyaz ise Türkiye Türkçesindeki gibi sık kullanılmayan renk ismidir. “Ak” ise Türkiye Türkçesinde renk adı fonksiyonuyla pek aktif değildir. Renk için en sık kullanılan ad “beyaz”dır. Bu isim kökünden isim yapım ekiyle türetilmiş bazı kelimeler de mevcuttur. “Ağca” kelimesi Azerbaycan Türkçesinde “ağ” kelimesinden meydana gelmiş, güzellik anlamını taşıyan ve kız çocuklarına koyulan bir kişi adıdır.

“Ağca Gayın” kelimesi de “ağ” kelimesinden meydana gelmiş, Kayın ağacı için kullanılmaktadır. Dayanıklılığı ile bilinen Kayın ağacının gövdesinin beyaz renk oluşundan kaynaklanan bir isim olduğu kanaatindeyiz. Çorum ili ağzında da bu ağaç ismi “Ağca ağaç” tabiri ile karşılanmaktadır.

“Ağ ahça” Türkiye Türkçesinde, aynı zamanda Çorum ili ağzında da “ak akçe” şeklinde kullanılmaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, “ak” kelimesinin birçok deyimde “kara” kelimesi ile birlikte kullanımı ve “ak” kelimesi ile birlikte kullanıldığı zaman bir benzetmeyi, bir sembolik değeri, bir deyim ifade edeceği “Ak akçe kara gün içindir” örneğinde de kendini açık bir şekilde göstermektedir. Çorum ağzında “ak akçe”, “kara gün”, Azerbaycan Türkçesinde “ağ ahça”, “gara gün” tabiri burada paranın kötü günleri aşmak için bir araç olduğuna dikkat çeker. Yine, burada paranın renginden ziyade yüklendiği sembolik değerle karşılaşırız.

“Ak gün ağartır, kara gün karartır” örneğini de bu sınıfta değerlendirebiliriz. Aynı deyim Azerbaycan Türkçesinde de “Ağ gün adamı ağardar, gara gün adamı garaldar” şeklindedir. Burada, “ak ve ağ” renk adları manevi değer kazanmıştır. Kişinin istikbalinin iyi veya kötü oluşunu yaşamıyla, refahıyla bağdaştırmıştır.

Bu kelimedenden türetilen ve pekiştirme amacıyla kullanılan diğer bir yapı da “bembeyaz”dır. Çorum ili ağızında kullanılış şekilleri olan “abbak, ahabbağ, akabbağ, akabbak, akapağ, akapça, apakça, appağ”dır. Bugün Çorum ağızında ve birçok Anadolu ağızlarında kullanılan bu şekillerin Azerbaycan Türkçesinin yazı dilinde “ağabbağ” şeklinde geçtiğini görebiliriz. Bu da, Anadolu ağız özelliklerinin çağdaş Azerbaycan Türkçesinin yazı dilinde yaşadığının kanıtlarındandır.

“Ak ve ağ”ın kullanımının Türk kültüründe özel bir yere sahip olduğunu en eski metinlerde de görebilmekteyiz. Şöyle ki, Dede Korkut Destanı’nda “ak” rengi hem renk, hem de daha çok bu renge yüklenen manevi değer olarak görürüz.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı’nda geçen bir kısmı buna örnek gösterebiliriz:

Buyurdu hanlar hanı Bayındır Han: “Oğlu olanı ak otağda ağırılrayın, kızı olanı kızıl otağda. Kimin ki oğlu kızı yok, kara otağda ağırılrayın onu. Kara keçe serin altına, kara koyun yahnisi sunun, yerse yesin, yemezse kalkıp gitsin. Tanrı sevmez oğlu kızı olmayanı belli ki, biz de sevmeyiz öylesini.”

Oğuz beyleri bir bir koyuldu yola. Serin serin tan yelleri eserken, boz renkli, sakallı çayır kuşu öterken, Arap atlar sahibine kişnerken, akla karanın seçildiği, göğsü güzel koca dağlara gün değdiği, beylerle yiğitlerin buluştuğu saatte, tam gün doğarken kalktı o gün Dirse Han da, aldı kırk yiğidini yanına, gitti Bayındır Han’la buluşmaya.

Meğer Han’ım, bu Dirse Han’ın oğlu da yoktu, kızı da.

Yolda karşıladı Dirse Han’ı Bayındır Han’ın yiğitleri. Esirgemediler saygıyı ama buyur ettiler koca Han’ı kara otağa, kara keçe serdiler altına, kara koyun yahnisi getirdiler önüne. “Bayındır Han’ın buyruğu böyledir” dediler. Gocundu Dirse Han, nasıl gocunmasın, sordu: “Bir eksigimi mi gördü Bayındır Han, kılıcımdan ya da soframdan yana? Ağırlarken tüm beyleri ak ve kızıl otağda, suçum ne ki kara otağa kondurdu beni?”

Dediler: “Han’ım, şöyledir buyruğu Bayındır Han’ın: ‘Tanrı sevmez oğlu kızı olmayanı belli ki, biz de sevmeyiz öylesini. Han buyruğudur, uymak gerek.’ (Adalı, 2017: 17 – 18)

Yukarıdaki örnekte, “ak” ve “kara” arasındaki çatışma toplum tarafından renk adlarına yüklenen değerlerin tezahürüdür. “Ak ve kara” arasında burada hem renk, hem de sembolik değerdir. Destanda bu iki sembolik değer adeta çatışmaktadır. Buna benzer bir durum “Ak koyun kara koyun geçit başında belli olur” atasözünde geçer. Burada da, renklere kazandırılan değerler arasında bir karşılaştırma söz konusudur.

Birçok Anadolu ağızında olduğu gibi Çorum ili ağızında da süt ürünlerine verilen “ağartı” ismi bugün Azerbaycan Türkçesinde aktif bir şekilde kullanılmaktadır. Burada hiçbir sembolik değer olmayıp doğrudan renk kastedilmektedir. Diğer bir örnek ise “aksakal” kelimesiyle verilebilir. Olgunluk ifadesi bu kelime ile kolay bir şekilde ifade edilmektedir.

Ala. Bu renk aslında tam da bir renk olmamakla birlikte, ara tonları, geçişleri ifade eder. Her iki Türk lehçesinde de rengin orta veya karışık tonlarını fark etmek için kullanılır. Aynı zamanda bir renk kullanımını dışında durum da bildirmektedir. Çorum ağızında “ala, alabele, alabula, alaca, alaca belece, alaca bulaca” şekilleriyle kullanılan kelimenin Azerbaycan Türkçesinde de, “ala, ala bula” karşılıkları mevcuttur.

Ala. “Ala” aynı zamanda bir deri hastalığı olup, modern tıpta vitiligo hastalığıdır. Burada hastalığa verilen adın, derinin aldığı karışık renk tonlarıyla bağlantılıdır. Ayrıca eski Uygur Türkçesinde “alangurmak” hastalanmak, zayıf düşmek kelimesinin de “ala” kökünden türediği konusunda henüz tam bir bilgi olamasa da, “hastalık” yönünden bu görüşü akla getirir. “Alabaş” da her iki Türkçede köpek için kullanılan bir isimdir. Hayvanın kafa kısmının renkli olmasından dolayı verilen isimdir. Durum bildirme yönünde kelimenin Azerbaycan Türkçesindeki “ala çığ” yarı pişmiş olan, “ala babat” moral açısında orta halli ifadelerin yer aldığını da bilmekteyiz.

Kara. “Kara” kelimesinin telaffuzu ile ilk akla gelen hem renk hem de kötülük, talihsizlikle bağlı durumlardır. “Kara” kelimesinin kullanımı bazı durumlarda kalıplaşmıştır. “Kara gözlü” ifadesinin yerini Türkiye Türkçesinde “siyah gözlü” ifadesi almayacağı gibi, “siyah saçlı” deyişinin de yerini “kara saçlı” ifadesinin almayacağı bu kalıplaşmayı en iyi şekilde ortaya koyabilmektedir. “Kara gözlü” ifadesinin yerine “gece gözlü” tabirinin kullanılması da, “kara, siyah” renge benzetme ile açıklanabilmektedir. Diğer yandan “kara bahtlı” örneğinde bir rengin sembolik değer kazanması söz konusudur. “Kara bahtlı” tabirinin karşıtı olarak Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “ağ beht” ifadesinin kullanıldığı bilinmektedir. Yukarıda verdiğimiz destan örneğinde olduğu “kara” rengin olumsuzluğu ön plana çıkarma durumu yer almaktadır. “Kara” günümüzde bir yas rengini çağrıştırmakta ve olumsuzluğu ifade etmektedir. “Ak” kelimesinde olduğu gibi, “kara” kelimesinin de kullanım alanları bulunmaktadır. Şöyle ki, “kara” bir renkten ziyade verdiğimiz örneklerde kalıplaşmış ifadeleriyle kullanılmıştır. Diğer yandan “kara”nın daha çok manevi değerler üstlenmiş şekliyle kullanımı da göz ardı edilmemektedir. Buna karşın, “beyaz” kelimesinin kullanım yerlerinin, “siyah”da ilk söylendiği gibi o anda doğrudan bir renk adını akla getirmektedir. “Kara”nın aynı zamanda bir olumsuzluktan ziyade, güç, kuvvet, iktidar gibi anlamları üstlendiği de görülmektedir.

Kara rengin de, Türk mitolojisine dayanan anlamlar ifade ettiği ve fakat tarihi seyir içerisinde bu rengin olumludan olumsuza çok değişik anlamlarda kullanıldığı bilinmektedir (Genç, 1997: 40).

Çorum ağzında kullanılan ve “kara” kelimesinden türeyen diğer kelimelere de göz attığımızda kelimenin hem kelime başında değişmiş (k – g ünsüzleri) gara şekillerine, hem de kara şekillerine rastlarız. Bu durum Azerbaycan Türkçesinde gara şeklindedir. Çorum ağzında “qara, kara, gara yazılı, kara yazılı, gara yer, garannuk” gibi örneklerle karşılaşmaktayız. “Gara yazılı, gara bahtlı, gara yer” gibi örneklerde bu renk adının yüklendiği sembolik değerlerin olumsuzluk yönlerini görebilmekteyiz.

“Kara” rengin aynı zamanda çirkin bir kişi kullanılır olmasını da “gara gora” örneğinde görürüz. Bu tabir Azerbaycan Türkçesi ve Çorum ağzı kullanılan diğer bir ortak özelliklerdendir. “Gara gura” ifadesi Azerbaycan Türkçesinde “çirkin, çelimsiz” birisi için kullanılan ifadedir.

“Karalamak, karamak” da her iki Türkçede kullanılan ve “birisini kötölemek, karalamak, iftira atmak” anlamında gelmektedir. “Karalamak” fiili Azerbaycan Türkçesinde “birini kötü niyetle takibe almak” anlamını da taşımaktadır.

“Karakura çökmek” de yine “kara” kelimesine renkten ziyade sembolik anlam yüklemesiyle meydana gelmiş ve “kara basması” olarak bilinmekte ve Anadolu ağızlarında ve Azerbaycan Türkçesinde ortak kullanılan şekillerden birisidir. “Gara günün ömrü az olar” deyimini Azerbaycan Türkçesinde “kara”nın kötü olarak bilindiğine işaret eder. “Karakış”, “kara büyü” gibi ifadeler de, “kara”nın kötü yöndeki örnekleri için kullanılır. Kelimenin doğrudan renk ifade ederek her iki Türkçe için de kullanıldığı şekillerden birisi de, “karayağız” şeklindedir ki, yine kelime başında “k-g” ünsüz değişimi ile bu kelime de Azerbaycan Türkçesinde “garayanız” olarak bilinmektedir.

Yaşıl (Yeşil). Yukarıda bahsettiğimiz ve örnek verdiğimiz “ak, beyaz, kara, siyah” kelimelerinden ve bu kelimeler arasındaki kıyaslama, çatışma durumundan farklı olarak, Türk kültüründe bir de “yaşı (yeşil)” renk adına rastlarız. Bir renkten ziyade yüklendiği anlam itibarıyla canlılığı, tazeliği, maneviyatı barındırır kendinde. Türk mitolojisine göre müstesna bir yere sahip olan “yeşil” çoğu zaman “beyaz” ile birlikte kullanımı ile de dikkat çekmektedir.

Kelime etimoloji açısından “yeşil” renk hakkında farklı görüşler mevcuttur. Orhun abidelerinde geçen “yış (orman)” kelimesinin “yaş” kelimesi ile bağlantılı olduğu görüşlerine rastlamaktayız. Anlam itibarıyla canlılığı ifade eden yaş ve orman kelimesi ya bu özelliğe ya da orman ve canlı ağacın rengine dayanılarak “yaşıl (yeşil)”ın meydana geldiği kanaatine varılmaktadır. Kelimenin “yaşıl” şeklinde de kullanılmış olduğu bilinmektedir. Etimoloji sözlüklerinden Nişanyan etimoloji sözlüğünde kelimenin eski Türkçe döneminde “yaşıl” yaş bitki rengi, “yaş” körpe, taze, nemli gibi anlamlar içerdiğini görebilmekteyiz.²

Anadolu ağızlarında ve Azerbaycan Türkçesinde de bu kelime ile türetilen isim ve fillerde kelimenin doğrudan canlılık, tazelik, yeşermek ile bağlantılı olduğu bilinmektedir. Yeşillik, yeşerti, yeşermek gibi kelimeleri buna örnek gösterebiliriz. Kelime “ak” ve “kara” kelimelerinde olduğu gibi çoğu zaman “al yaşıl (yeşil)” gibi karşımıza çıkar. Rengarenk, canlılık anlamlarının ifade eder. “Al” kelimesinin Türk kültüründe renkler arasında yer alması ve “yeşil” ile birlikte kullanılması pekiştirici rol oynamaktadır.

Kırmızı, Al, Kızıl. Türklerin tarihinde aynı zamanda bir bayrak rengi olarak da geçen “kırmızı” renk yüklendiği anlam itibarıyla zaferi, gücü, güzelliği ifade etmektedir. Kırmızı bayrak, al bayrak, kızıl ordu gibi ifadeler kullanılış itibarıyla bir zaferi de beraberinde bulundurmaktadır.

Günümüz Türkçesinde kırmızı renk kavramı, “al, kızıl” ve “kırmızı” olmak üzere üç ayrı sözcükle adlandırılmaktadır. Bu rengin değişik tonları için kullanılan adlar bu üç sözcüğün dışındadır. Eş anlamlı olarak görünen bu üç sözcükten “al” ve “kızıl” Türkçe, “kırmızı” ise Arapça kökenlidir. Bir dilde bir kavramın yalnızca bir karşılığının olduğu dil biliminin genel ilkelerindedir. Çoğu eş anlamlı gibi görünen sözcüklerde bile anlam açısından küçük farklılıklar bulunmaktadır. Bir başka deyişle, eş anlamlılık çok yakın, birbirlerine çok benzeyen kavramların farklı sözcüklerle adlandırılmasıdır. İlk bakışta aynı görünmekle birlikte kavramlar arasında nüanslar bulunmaktadır; küsmek, gücenmek, darılmak sözcükleri arasında görülen nüanslar gibi (Önler, 2015: 18).

² <https://www.nisanyansozluk.com/?k=yeşil>

Anadolu ağızlarında “kırmızı” kelimesinin geçiş şekli genellikle “gırmızı”dır. Bu şekil Türkçenin kelime başında “k-g” ünsüz değişimi ile meydana gelmektedir. Bugün ağızlarda var olan bu fonetik özellik çağdaş Azerbaycan Türkçesinin yazı dilinde devam eden bir husustur. Çorum ağızında da var olan “gırmızı, al, kızıl” kelimeleri anlam itibariyle hem Türkiye Türkçesinde, hem de Azerbaycan Türkçesinde aynı manaları taşır.

“Al” rengin yer yer bazı renk isimleri ile ikileme kelimeler gibi kullanıldığının şahidi olmaktayız. Şöyle ki “al yeşil, al gırmızı” gibi şekillerde kullanılması pekiştirme amaçlı olmakta ve söylenen ifadeyi kuvvetli bir şekilde vurgulamaktadır. “Al al olmak”, “allanmak”, “kızılca”, “kızamık” gibi kelimeler bu kelimelerden meydana gelmiştir. Doğrudan renkle bağlantılıdır.

Gök (Göy, Mavi). “Gök” kelimesi eski Türkçe döneminden günümüze kadar kullanılan bir kelime olup hem “gökyüzü” hem de “gök, göy, mavi, yeşil” anlamlarını taşımaktadır. “Gök” renk motifi Türk kültüründe çok yaygın olup kökleri eskilere dayanmaktadır. “Gök”, “göy”ün “mavi” karşılığı ve bazen de “mavi, yeşil” arası anlamında kullanıldığına Nevşehir ve yöresinde bilhassa kırsal kesimin eski neslinde de şahit oluyoruz.

Pınarın başı sarı
Üstünde taşı sarı
Mevla'm alnıma yazmış
Gözü göy, saçı sarı (Kalafat,?: 171)

Bugün Anadolu’da “gök-göy” kelimesi ağızlarda sıkça kullanılmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde de, “göy” kelimesi hem doğrudan “mavi” rengi, hem de gök yüzünü ifade eder. Kelimenin Çorum ağızında karşılaştığımız “göğermek, gövermek, güvermek, göğerti, göğerti, göğerti, göverti, güverti, gömgök, gömgöö” gibi şekilleri kullanılmaktadır. Bunun Azerbaycan Türkçesindeki karşılıkları da “göyermek, göyerti, gömgöy” olarak bilinmektedir.

Çorum ağızı ve Azerbaycan Türkçesinde pekiştirme amaçlı kullanılan “gömgök, gömgöö, gömgöy” kelimelerinin Türkiye Türkçesinin yazı dilindeki karşılığı “masmavi”dir.

Ağızlarda geçen “göğermek, gövermek, güvermek” fillileri ise bitkilerin, yeşilliğin, sebzelerin büyümesi ile bağlantılıdır. Bu kelimenin Azerbaycan Türkçesindeki kullanılış şekli “göyermek”tir ve “yeşillenmek, büyümek, olgunlaşmak” ifadesini karşılar. Azerbaycan Türkçesinde “yeşillenmek, büyümek, olgunlaşmak” için kullanılan diğer bir tabir ise “deymek”tir. Ayrıca “göy” kelimesi tek başına “mavi” rengi karşılamaşının yanı sıra aynı zamanda “göy” tek başına “sebze, yeşillik” anlamlarını karşılar. Yine, “göy göyerti” dendiği zaman da “sebze, yeşillik” kastedilmektedir. Azerbaycan Türkçesinde “göyerti” de “yeşillik, sebze”dir.

Azerbaycan’da “yeşertmek, yeşil etmek, canlandırmak, hayat vermek, gençleştirmek, yeşil karşılığında göğertmek kullanılırken, sebze zer zevat anlamında göy göyerti ifadesi kullanılır. Anadolu’da ve bu arada Nevşehir’de peynir göğertilir. Peynir mavi, yeşil arası maviye çalan yeşil bir renk verdirilir. Böylece daha şifalı ve daha lezzetli olacağına inanılır. Erzincan, Erzurum ve Kars’ta ilkbahara doğru tuluk peynirlerinin tulumu iğne ile delinerek hava ile temas etmesi ve böylece onun mavimsi yeşil renk alması sağlanır. Buna tulumu göğertmek denir (Kalafat,?: 172).

Azerbaycan Türkçesinde “göy” adının renk olarak karşımıza çıktığı diğer bir kullanım şekli “göy öskürek”tir. Boğmaca şekline öksürükten dolayı kişinin yüzünün boğuk bir renk alması sonucu meydana gelen bir durumu ifade eder. “Göy” kelimesinin yüklendiği diğer anlam ise doğrudan renk dışında kullandığı şeklidir. Azerbaycan Türkçesinde “günümü göy eskiye döndermek” tabiri, “kişinin başka birisi tarafından hayatının zindan edilişi” anlamını ifade etmektedir. Bu deyim Azerbaycan Türkçesinde belirtilen durumlarda aktif olarak kullanılmaktadır.

Heggi, “Türk Deyimleri” isimli çalışmasında, “Tehmasib çalışmasında, “günü göy eskiye tutmag” tabirini şu şekilde açıklamıştır. Malumdur ki, “göy” renk bizde her zaman yas, alameti ve habislik alameti olmuştur. Azap, eziyet her zaman bu renk ile ifade edilmiştir. Dede Korkut kahramanlarını her zaman yasta kara giyip, göy sarındıklarını vurgulamıştır. Zulum görenler zulm eden hakkında konuştuğunda her zaman” günümü göy eskiye büküb” derlerdi” diye vurgulamıştır.” bildiriyor. (Heggi, 2005: 272; Tehmasib, ?: 27).

Boz. “Boz” renk günümüz Türkçesinde “gri” anlamını taşımaktadır. Azerbaycan Türkçesinde de aynı anlamı taşımakta ve “boz” şeklini kullanmaktadır. Çorum ağzında “boz” kelimesinin aynı zamanda “gri” ve “sarı” karışık rengi karşıladığı görülmektedir. “Boz” kelimesinden türeyen “bozarmak” filli Azerbaycan Türkçesinde “birisine karşı çıkmak sinirlenmek, ters tepki vermek” anlamlarına da gelmektedir.

Yukarıda incelediğimiz bazı kelimeler ve diğerleri anlamları ile birlikte tabloda yer almaktadır.

abbak, ahabbağ, akabbağ, akabbak, akapağ, akapça, apakça, appağ	bembeyaz, apak, çok beyaz, tertemiz	ağabbaq	bembeyaz
ağ, ah	beyaz, ak	ağ	beyaz
ağartı, ağırtı	süt, yoğurt, ayran gibi ürünler, sarımsaklı yoğurt	ağartı	süt ürünlerinden yapılan yoğurt, süzme
ağartmak	beyazlatmak, temizlemek	ağardmaq	beyazlatmak, tamir etmek, onarmak
ağ bakla, ak bakla, ağ pakla, akpakla, ā pakla	beyaz kuru fasulye	ağ pahla	beyaz fasulye
ağca, akça	ak, beyaz	ağca	beyaz, kız çocuklarına verilen isim
ağca ağaç	beyaz gövdeli, parlak, dayanıklı kerestesi olan bir ağaç	ağca gaym	kayın ağacı
ağcıl	beyazlı, beyazı çok		

ahça	beyaz, akçe, para	ahça	para, pul
akçıl	beyaza yakın, beyazı çok, rengini atmış, solmuş nesne		
ak gözübüyük	kalın kabuklu, dayanıklı bir üzüm cinsi	ağ gözübüyük (deve gözü üzümü)	bir üzüm cinsi
aklık	pudra, düzgün	allıq	allık
ak sıva	beyaz badana	ağ suvaq	beyaz badana
al (1) 1. (su.). 2.	kırmızı, geline tozağı takılınca yüzünü örten kırmızı bez	al	kırmızı, al kırmızı, al
ala	siyahla beyaz karışık renk, siyahlı beyazlı, siyah, beyaz lekeli bir çeşit deri hastalığı	ala	karışık renklere verilen isim
alabaş	başı benekli hayvan	alabaş	köpek ismi
alabaş	karısının başkalarıyla ilgisine göz yuman adam	sarıbaş	karısının başkalarıyla ilgisine göz yuman adam
alabaşlı (1) (su.).	yarım yamalak, başında ala renk	alabaşına	yarım yamalak
alabele, alabula, alaca, alaca belece, alaca bulaca	çok renkli, karışık renkli	alabula	karışık renkli, rengarenk
alaca (5)	kıldan dokunmuş sergi, bir çeşit kilim	alaçiq	açık alanlarda kurulan çadır
alaca (7)	aydınlanmak üzere olan hava	ala toran	aydınlanmak üzere olan hava, şafak vakti
alaçakır	yarı olgunlaşmış sebze ya da meyve, yarı sarhoş kimse	ala çahır	Yarı sarhoş, çahır kelimesi ayrıca şarap anlamına da gelmektedir.
allanmak	utanmak, arlanmak	allanmaq	utanmak
boz	beyaz ile sarı karışımı renk	boz	gri
boz bulamaç	karışıklık, belirsizlik	ala çala	karışıklık
çala	ara renk	çala, çalar	karışık renk, renk
gara	kara, siyah	gara	siyah, kara

garabakal	karatavuk kuşu	garabatag, garabattag	karatavuk kuşu
garabaş	çoban köpeği	garabaş	çoban köpeği
gara garga	çok çirkin kimse	gara garğa	kara karga, çirkin kimse
garanduk, garannuk	karanlık	garanlıg, garannıg	karanlık
gara yazılı	şansı, kaderi kötü olan, başı dertten kurtulmayan kimse	gara beht	şanssız, bahtsız
gara yer, kara yer	mezar	gara yer	mezar, ölüm
gara yerde gal	öl anlamında, ilenç	gara yere gir	öl, beddua
gırmızı	kırmızı	gırmızı	kırmızı
göğ, gök, göy	yeşil, yemyeşil, mavi, olgunlaşmamış sebze ya da meyve	göy	mavi, sema, gökyüzü
göğermek, gövermek, güvermek	yeşermek, morarmak, bitkilerin büyüyerek yeşermesi, yeşillenmesi	göyermek	yeşermek, morarmak
göğerti, göğerti, göğerti, göverti, güverti	yeşillik, yeşerti, sebze, kalaysız bakır kaplarda oluşan mavi renkli oksit, çökelek peynirinin küflenmesi, yeşermesi, vurma ya da çarpma sonunda vücutta oluşan çürüklük, morartı	göyerti	yeşillik
gömgök, gömgöö	yeşil, yemyeşil	gömgöy	masmavi
gövermiş	morarmış	göreymiş	yeşillenmiş, yetmişmiş
irenk	renk	reng	renk
kara	iftira	gara	kara, iftira
karaağrı	uzun süren hastalık	gara ağrı, gara yara	hastalık, dert
kara çıban	frengi	gara çıban, gara yara	hastalık

karakılçık	kılçıkları siyah olan kırmızı ya da beyaz sert taneli buğday	gara gılcıg	kılçıkları siyah olan kırmızı ya da beyaz sert taneli buğday
karakış	kışın ilk ayları, aralık ayı	gara gış	kış, soğuk kış, sert kış, sert hava
karakora, karakura	karakura, karabasan, kâbus	garagura	karakura, çirkin
karakura çökmek	kâbus basmak	gara basmag	kabus görmek
karakuş	kartal	gara guş	kara kuş, kartal
karalamak	kötülemek, kara sürmek	garalamag	kötülemek, kara sürmek
karamak	birisinin arkasından kötü konuşmak, kötülemek	garamag	birisinin arkasından kötü konuşmak, kötülemek
karamat	karacılık		
karamet	iftira, karalama		
karayağız	esmer	garayanız	esmer, buğday tenli
karayanık	insan vücudunda kabarcıklar biçiminde beliren hastalık	gara yanıg	insan vücudunda kabarcıklar biçiminde beliren hastalık
karayazı	ölüm, üzüntü, sıkıntı	gara yazı	ölüm, üzüntü, sıkıntı
kızılca	kızamık	gızılça	kızamık
konur	açık sarı, boz, bozla sarı arası öküz	gonur	sarışın, kahve sarı arası bir renk
köseği	ateş karıştırmaya yarayan bir ucu yanmış odun	kösöv	kara, siyah renk
sarı çıyan -	başkalarına zararı dokunan sarışın insan	sarı ilan	başkalarına zararı dokunan sarışın insan
yağız (1) (evci-	esmer, kara renkli	garayanız	esmer, buğday tenli
yeşerti (büyükgülü-	yeşillik, sebze	göyerti	yeşillik, sebze
yeşillik	sofraya konulan, marul, tere, yeşil soğan gibi sebzeler	göyerti	yeşillik, sebze

SONUÇ

Türk kültüründe birçok kelime motif değerindedir. Sayılar ve renkler de bunlardandır. Türk kültüründe genellikle sayılara, renklere yüklenen anlamlar yüzyıllar boyunca korunup saklanmıştır. Bu çalışmamızda Çorum ağız ve Azerbaycan Türkçesinde kullanılan bazı renk adlarının birbirileri ile ortaklıkları incelemeye çalıştık. Çok sayıda benzerlik ve ortak kullanım ile karşılaştık. İki lehçe arasındaki bu durumu dil, kültür açısından değerlendirirsek, Anadolu ve Azerbaycan coğrafyasında yaşatılan değerlerden biridir diye niteleyebiliriz. Elde ettiğimiz sonuç şunu göstermektedir ki, “ak, ağ, kara, gara, gök, göy, kırmızı, gırmızı, yeşil, yeşil, ala, alabula, sarı” gibi renk isimleri iki lehçede de hem doğrudan renk, hem de sembolik anlamlarıyla kullanılmaktadır.

Gelecek çalışmalarda, konu bütün Türk lehçeleri ve Anadolu ağızları açısından ele alındığı takdirde bu alanda çok çekici sonuçlarla karşılaşabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- ADALI, Bilgin, Dede Korkut Hikâyeleri, (2017), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti (2006). Bakü: Şerg-Gerb.
- CAFEROĞLU, Ahmet. (1943). Anadolu Ağızlarından Toplamalar, TDK, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem. (2009). Türk Dil Bilgisi. Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul.
- GENÇ, Reşat, (1997), Türk İnanışları İle Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı – Kırmızı – Yeşil, Ankara, Nevruz.
- GÖSTERİR, İbrahim, (2015), Örneklili Tanıklı Çorum Ağızı Sözlüğü, Çorum Belediyesi Yayını, Çorum.
- HEGGİ, Behruz (2005) Türk Deyimleri, Nurlan, Bakı.
- KALAFAT, Yaşar, (?), Türk Halk İnançlarında Renkler, Berikan Yayınevi.
- KARAHAN, Leyla. (2014). Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması. Türk Dil Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep. (1956). Güney-Batı Anadolu Ağızları. Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara.
- ŞİRELİYEV, Memmedağa. (2008). Azerbaycan Dialektologiyasının Esasları. Bakü.
- TÜRKÇE SÖZLÜK. (2005). 10. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.